

Studier i Harald Kiddes »Helten«¹

AF JØRGEN EGEBAK

I.

I »Helten« veksler to fiktionsplaner, den indlagte fortællesituations nutid, bogens ramme, og hovedpersonen, Benedict Clemens Beks erindringer, som han selv fortæller dem. Første plan er tiden fra efteråret 1911 til foråret 1912, mens tilhørerne, lægen Erik Lange, hans hustru Ellen og pastor Honorius, samles om Clemens' dødsleje på den Kattegatsø (Anholt), hvør han har været lærer, siden han femoghalvtres år før kom fra København, på flugt for et liv, han ikke kunne holde ud. Men i Clemens' historie rummer dette halve år godt et århundrede, idet han blandt de væsentlige forudsætninger for det, han er blevet, også fortæller om sin plejefar, den tyske pietistiske student Eberhard Sebastian Baden. Navnetymologien viser, hvor modsat deres væsen er.

De to levnedsløb er placeret på en realistisk basis af historiske begivenheder og personer; bogen kommer derved til at give et billede af en kulturhistorisk udvikling, hvis perspektiv går i retning af en menneskehedens vandring mod en lysere fremtid.

Men »Helten« er først og fremmest en studie i en religiøs psyke. Her kan mindes om, hvad der bl. a. stod i Kiddes forhåndsomtale i »Bogvennen«: »Og jeg skabte min 'Helt', af mit Sideben, og satte ham, ene og våbenløs som et Barn, ud på denne Ø, iblandt disse Skygger [som moderen har fortalt om], og lod ham sejre over Øen, over Skyggerne, over sig selv. Hvorledes? Jeg vil i denne Bog vise, hvad, efter mit Skøn, et kristent Menneske er. Måske man nu har 'Sejren' antydnet.«² Martin Andersen Nexø, der i »Politiken« 18.11.1912 skrev den første anmeldelse, kaldte bogen »en stærk Hymne til Kristendommen« og indtog dermed en holdning, som ofte har været repræsenteret siden.³ I »Omkring Kulturkrisen« (1929) har Carl Gad delvis revideret sin mening fra 1914 og betragter ikke længere »Helten« som en tendensroman, hvori »Askesens Religion forkyndes«, men Clemens er dog »skildret som et Idealbillede«. ⁴ Mere fordomsfrit har Oluf Friis udtalt sig: »Bogen indeholder ikke en religiøs bekendelse, men udtrykker en fortvivlet individualists længsel efter befrielse for livets og jeg'ets byrde.«⁵

Men i efterskriften til udgaven i Gyldendals Bibliotek (1963) anvender Jørgen Bonde Jensen den citerede forhåndsomtals næstsidste sætning som støtte for opfattelsen, at »Kiddes ambition er at aflægge et nutidigt, kunstnerisk vidnesbyrd om kristendommens sandhed«. Hvis imidlertid Jørgen Bonde Jensens citat beholdes i sin sammenhæng, angiver det midlet til »Sejren« fremfor at antyde en stillingtagen til den officielle kristendom, som »Helten« også kan ses som et indlæg mod. Med forhåndsomtals hvem, hvad, hvor, hvordan betragter Kidde snarest sin hovedperson som en demonstration af, hvad der sker med et enkelt menneske under bestemte vilkår. Med sin subtile komposition, den kunstige ramme og hovedpersonen, der gør indtryk af at være konstrueret, vidner bogen om, at det forholder sig sådan. Villy Sørensen, der i »Digtere og dæmoner« (1959) har skrevet det læseværdigste om forfatter-skabet, taler om »resignationsevangeliet i 'Helten'« og mener, at det drejer sig om »en våbenstilstand« i den konflikt »mellem 'død' og 'liv', fortid og nutid, barndom og manddom, erindring og hengivelse«, der skildres i Kiddes tidligere romaner. For Clemens Bek »lykkes det at resignere, at leve i erindringen, fordi han end ikke forsøger at komme i pagt med 'livet'.«⁶ Dette sidste er utvivlsomt rigtigt og skyldes det konstruerede ved Clemens-figuren, men bogen rummer ikke nødvendigvis et »resignationsevangelium«, for det almengyldige ved Clemens er ikke så meget hans adfærd som måden, han erfarer sig selv på. »Helten« er imidlertid fundamentalt tvetydig, formentlig netop p. gr. a. det, der er Villy Sørensens emne, en splittelse mellem kunstnerisk vilje og formåen, eller mellem ønsketænkning og psykologisk realitet hos forfatteren. Villy Sørensen hefter sig med rette specielt ved en moralsk forkyndelse i bogen: »– kun den svage, der afstår fra at søge lykken for sig selv, kan minde de levende om de uselviske dyder«,⁷ fordi han med sit videre sigte, den omtalte konflikt, må sætte ind, hvor det »mislykkede« i romanen er; men væsentligere for bogen selv er det udviklingsmønster, som Clemens' historie rummer, og dermed bogens individualistiske grundsyn.

Sammen med den isolering af Clemensskikkelsen, der sker, ved at han placeres på øen, og ved at synsvinklen helt er hans under fortællingen, er bogens rammeteknik medium for den objektivisering af figuren, som svarer til synspunktet, Kidde antydede i »Bogvennen«. Titelpersonens historie optager det meste af pladsen, men rammen er det prisme, den skal igennem, før den når læseren. Rammen er unægtelig livløs, sammenlignet med selvbiografien; Erik Langes indre monolog i begyndelsen er på-

faldende neddæmpet; som helhed er rammen ordfattig, og til slut bliver den betænkeligt sentimental, da en sømand, som har været elev hos Clemens, vender tilbage til øen for at sige læreren tak for det forbillede, han har været ved sin ydmyghed. Kidde indrømmede selv, at rammen og sømandens historie er kedelig og »tvungen«, men betonedede ved samme lejlighed, hvor nødvendig den er.⁸ Rammen har imidlertid ikke blot den funktion at gøre bogen til moralsk forkyndelse og det, Kidde selv nævner, at »den lader os se Clemens som Olding og indeslutter de mangfoldige År,« men den viser også, at tilhørerne reagerer hver på sin måde over for hovedpersonens historie. Det er således ikke blot Clemens' meget specielle forudsætninger, der gør det klart, at han, selv som personifikation af kristne dyder, i hvert fald ikke uden videre må opfattes som en idealfigur. I den forbindelse er sammenhængen i Clemens' liv endnu mere afgørende end rammens rolle. Her drejer det sig især om tolkningen af klimaks i Clemens' fortælling, de ord om oplevelsen øverst i øens fyrtårn, som erindringerne apoteotisk klinger ud i, da han er vendt hjem efter sin flugt for at vinde det tabte tilbage. Mærkeligt nok er ingen gået nærmere ind på denne passage:⁹

Derinde bag os gled og gled Krystalkuben rundt, funklende af al det vordende Livs Glød – Græsgrønt og Himmelblåt, Ildgult og Blodrødt. Men højt over vore Hoveder steg Evighedens Visere, det brændende Hjertes Stråler, lutrede til Æter og Lys – som Fyrmesterens og min af Dybet fødte, gennem Mørket bårne, til Lyset stegne Tanke. Og her yderst på min Øs Spids, i Tårnet midt mellem Himmel og Jord, ved dens ensomste og stærkeste Mands Side, dens Lys'es Vogter, mellem Livets glødende Kor og Evighedens pure Stumhed, knælede jeg, med de nøgne Fødder fastfrosne i Altanens Jærn, og takkede med løftet Åsyn min Skaber for det Liv, jeg nu, omsider, forstod. (S. 436)

Clemens er uægte søn af en forstødt præstedatter og en degenereret greve, men vokser op i et bordel i Pistolstræde under viljesfanatikeren Eberhard, der, ganske blind for Clemens' egentlige væsen, strengt og målbevidst opdrager ham til at plante korsets tegn som dom over »Verdens Børs og Kirke« (s. 136), sådan som han ved begivenhedernes sammentræf ser Guds mening med ham. Clemens fortæller om, hvordan han, trods de stærke arv- og miljøbestemte hæmninger, er blevet et lykkeligt menneske, d.v.s. hvordan han er kommet i det forhold til omverdenen, Gud, sig selv, der er det rette for ham.

II.

Clemens opdrages af Eberhard til korset, d.v.s. til sorg, fordi han med sit vege sind mangler evnen, der kræves. Han omtaler sig selv som Benedict, mens han fortæller om sin første barndom; det udtrykker, hvad han er i Eberhards øjne. Det er ved ham, Eberhard kan føre pigerne ud af skøgchuset. Troskæmperen mener, at han i sin opdragelse sætter Guds vilje igennem, men Clemens er en anden, end Eberhard tror. Eberhard længes efter sit paradis, barndommens Schwarzwald, som han forlod for at bringe sin faldne søster hjem, men han har den viljestyrke, Clemens mangler, da det viser sig umuligt, og samler sig om den opgave at være Kristoforus for Clemens. Clemens har derimod kun det paradis, Eberhard fortæller om.

Hvor han så, så han Korset, som han inderst inde i sine Drømme nåede Korset (. . .) Kun i Schwarzwald var der Mildhed – men også dér inderst inde Korset. (S. 79–80)

Krucifixet er det centrale i Clemens' eden; det står i »Skovlandets Hjerte« (s. 77), er altså kundskabens træ, hans indvielse til livet. Det kaldes »det blodigt gyldene Krucifix« (s. 77) og foregriber symbolsk Clemens' livsløb med dets lidelse og ophøjelse; begge dele er uløseligt forbundet med hans barndom.

At korset er tvang for Clemens ses af, at det ændrer karakter i forbindelse med, at han kastes ud i verden. Han er med slid blevet student, og Eberhard er død. Nu beruser han sig i den natur, han skræmtes af, mens Eberhard levede og til daglig holdt ham inde på kvisten. Han er nær ved at drukne sig i Øresund, som Empedokles i vulkanen for at blive ét med den (s. 161). Og poesien oplever han anderledes end under Eberhards påvirkning. Af ham har han hørt, at det er bøgerne, der har ført hans forældre i ulykke. Clemens tiltrækkes af dem, men vover ikke selv at åbne dem (s. 162). I naturen har han »inderst inde« set »Afrodite, al Jordens Gud« (s. 163), og da professor Honorius lukker poesien rige op for ham, overtages korsets rolle som midtpunkt af »den blå Blomst« (s. 162–63 og 180).

I samme øjeblik han ved mødet med Dorete Honorius oplever det »fjerde Rige«, kærligheden, viser Gud ham hans bestemmelse, som han har længtes efter at se: at sone den synd, han mener, at han har begået ved tilfældigt at se hende nøgen bag et vindue (s. 175–76). Natten efter drømmer han om Doretas og sit kyske bryllup. Hun lover ham, at de skal høre hinanden til i evigheden, hvor intet jordisk støv blander sig i

sjælernes forening. Men indtil da skal han gå bort og mindes og sone (s. 179–80). Den kødelige side af sig selv er Clemens ude af stand til at acceptere, fordi det seksuelle, ved oplevelsen af skøgerne som martyrer, er syndigt for ham, og formentlig også som følge af skyldfølelse ved identifikation med faderen; moderen døde ved Clemens' fødsel.¹⁰ Korset indtager sin forrige plads, efter at Clemens har genoprettet sjæleforholdet til Dorete og besluttet sig til at forsage: »inderst inde i Livets Skov stod ikke Afrodite, den blå Blomst, men, som i Schwarzwald, Korset« (s. 180). Ved at Clemens nu let viger for rivalen, rigmandssønnen Adam Colbjørnsen, og følger hans henstilling om at rejse til øen som lærer, er han lydig mod Guds vilje. Men det er Eberhards Gud, han skatter til, for det er ham, der har vist ham korset.

Rejsen til øen er nulpunktet i Clemens' tilværelse, hans egentlige resignation. Et liv som taber kan han ikke udholde og søger sin grav. Denne sammenhæng bliver han dog klar over allerede under overfarten.¹¹

Som tegn for Clemens' barndom er korset et tungtvejende symbol i de erindringer, der fortælles i bogens første del, »De sorte Skove og det sorte Stræde«; i anden del, »Øen«, er sammenhængen anderledes. Ved sin tilværelses højdepunkt, da han går i land på øen efter flugten til fastlandet, ser han »Agnets Kors (...) som Sorgen, der bier Menneskene på den første Kyst« (s. 433).

Selv om Clemens på det fiktive nutidsplan omtaler sig som Benedict og derved også viser, at barndommen er blevet konfliktløs fortid, har han Eberhards rejsekiste med som tegn på, at forbindelsen i grunden er ubrudt. Første gang læseren hører om kisten med korset »malet i en Krans af Bloddråber som i en Krans af Roser« (s. 61), altså med samme symbolindhold som korset i Schwarzwald, sidder en af øboerne, landets bedste redningsfolk (s. 337), på den. Øens ringe position i forhold til fastlandet svarer til høje og lave i samfundet, til Adam over for Clemens. Et andet sted i rammen fortælles, at Agnetes kors stod »over Hulvejen, hvor Redningsmandskabet skulde køre op, når Stormen satte Havet ind« (s. 198). Clemens har tidligt forstået, at bære korset kan han nok, men ikke plante det over den syndige verden, og han indser efter mødet med sin grevelige bedstefar, hvis betingede tilbud om sikkert udkomme som student og præst han har afslået, at den mand, Eberhard forestillede sig var kommet med ham, aldrig kommer (s. 158). Korset er her en absolut modsætning til den mægtige verden, der ikke kender medmenneskelighed. Det kommer til at stå for offeret ifølge den lidendes eget væsen, som det

er p. gr. a. arv og milieu. Det gælder både Clemens og Agnete. Agnetes kors er rejst af det sidste træ fra »Blåskoven«, øens paradisdrom, og korresponderer med smertekorset i Schwarzwald. Clemens' og Agnetes offer følger på opvågningen fra drøm til virkelighed. Men hos Clemens kun delvis, da han lærer verden at kende på øen, for drømmen om Dorete støder ikke mod dagligdagen. Agnete troede derimod, at hun i ægteskabet med pastor Tang kunne fortsætte sin barndoms fantastiske lege.

Hendes kors er monumentet over en drømmer, rejst af det sidste træ fra en sagnagtig skov, og Clemens' kors er det centrale i de paradisforestillinger, som Eberhard har givet anledning til. Men fyrtårnet er øens realitet sammen med havet, der lukker den ude fra omverdenen, og sandet i ørkenen, »den evige Trussel« (s. 342).

III.

Trods korsets symboldominans i »Helten«s første del er tårnets rolle på øen og bogens hovedanliggende allerede foregrebet ved Clemens' møde med Dorete. Det hedder under omtalen af professor Honorius:

Forundtes det end kun enkelte blandt os – og det lyder forunderligt, men er dog vel sandt: at foruden de to, der evnede selv at bygge Tårne for den nye Slægt: den store Digter og den store Tænkter fra min Tid, gaves det kun mig, just fordi jeg end ikke fik en Hytte rejst, men bestandig stod på den åbne Mark – stedse at have Stjærnerne for Øje – så toges dog det løftede Blik i Arv af de andres Børn og gav dem Syn for *deres* Tårne. Ti intet Tårn blev bygget forgæves på Jorden. (S. 163)

Tårnet er et sandere udtryk for personligheden end korset, for de stjerner, man skal have for øje for at kunne bygge et sådant, hører den enkelte til. Clemens taler nemlig et sted om »den vildledte Viden om hine andre Stjærner og andre Sole, både Eberhard og hendes Fader havde varslet om, og hvor de nu alt for længst havde hjemme« (s. 356).

Øens fyrtårn nævnes første gang i bogen, straks efter at Erik Lange er gået ud for at se til sin patient, Clemens. Det er et kritisk tidspunkt i Langes liv. For to år siden fik han distriktslægeembedet for at kunne gifte sig og modne sin »plan«. Men han har ikke fundet sig til rette i ægteskabet, og han gemmer den avis for sin hustru, hvori han ser, at to venner fra studieårene er i gang med at virkeliggøre hans drøm om et sanatorium for »alle de Børn, som det nittende Århundredes Rejse havde

gjort trætte, som længtes mod en Skovbæk at drikke af« (s. 4). Han har set alt og ingen steder følt sig hjemme, undtagen på sin moders hjemegn, som han besøgte under en pause i sit omflakkende rejseliv med faderen. Her skulle sanatoriet ligge, og her bygges det, men ikke af ham. Til beskrivelse af situationen, mens Erik er på vej til Clemens, siges: »Et Par Måger kresede ude over Vagtskurene og Fyrets Glaskalot« (s. 9). At mågerne betegnes som det eneste levende, der er at se, forstærker indtrykket af latent lys i fyret og binder det til det, Clemens skal gøre for ham. I det følgende fremhæves det kommende lys flere gange; fyret kaldes »et hvidt skinnende Stearinlys« (s. 23). Meningen er stærkt udtalt, hvor Erik på vejen bemærker, at fyrskibet og øens fyrtårn blinker til hinanden; efter sin stemning opfatter han det som »for sildigt og forgæves« (s. 12-13); men snart ser han lyset bag Clemens' gardin og føler, at målet er nået (s. 19). Fyrtårnet kaldes videre »en lille hvid Søjle, det faste Lands Varde« (s. 60), »Øens knejsende Gallionsfigur« (s. 129), og dets lys er »vejledende« (s. 54).

Hvad fyrtårnet betyder for rammens personer og for Clemens i erindringerne afhænger af hver enkelts sindstilstand. Dog knyttes pastor Honorius, der først bliver tilhører fra begyndelsen af anden del, og som Kidde ingen steder giver i indre monolog, i en beskrivende sætning til Clemens ved hjælp af fyret, som det skete med Lange. Præsten og lægen har været hos fyrmesteren: »De vendte sig og så tilbage på Tårnet, der steg hvidt som et Lys, plantet i Sandet« (s. 197). Allusionen til Langes indre monolog, der begynder bogen, kommer i stand, ved at fyrgården ligger »som en Kiste under Klitterne« (s. 197), sådan som husene forekom Lange i hans forladthedsfølelse (s. 10). Senere standser præsten og ser sig tilbage: fyret og fyrskibet blinker til hinanden igen (s. 200). Bortset fra Madeleine, fyrmester Horns hustru, der en nat, forfulgt af manden for sin utroskab, har kastet sig ud fra toppen af fyrtårnet, spiller det ingen rolle for kvinderne i bogen. Det nævnes sammen med Malene, husholdersken hos pastor Schwarzflügel, hvis hjælpelærer Clemens kommer over for at være, men her angiver det hans følelse af hende som kønslig trussel.

Hermed er vi ovre i den mere omspændende betydning, fyret og lyset fra det har for Clemens til de forskellige tider. Da han første gang nærmer sig øen, nævnes, at det er »snehvidt og slankt, som en Søjle i Ørkenen« (s. 219), en hentydning til den fremtidige ensomhed og den kommende styrke. Efter landstigningen overtager det pladsen som drift-

symbol efter skibshunden Vombat, der huggede tænderne i Clemens under overfarten som en første påmindelse om, at det ikke, som han troede, var sin grav, han sejlede til, men selve livet han skulle begynde. Lyset fra fyret genspejles »gloende som Ildøjne« (s. 233) i præstegårdens vinduer, mens Clemens og Malene nærmer sig. Ildøjne havde Vombat også (s. 210). Men fyrlyset er desuden »en stor Ildfugl« (s. 228), symbolsk Fugl Fønix, den periodiske genfødsel. Og lyset er »et vildt Bål midt i Ørkenen« (s. 228–29); sammenholdt med ildgryden ved festen i ørkenen, som ungdomsføreren Grünau får arrangeret, og som kaldes »en brændende Tornebusk« (s. 403), foregriber dette gengældelsen for Clemens' offer. At fyret ved denne fest »flimrede som en festlig Kærte langt ude« (s. 404) er således tvetydigt. Lyset kommer til at stå for det, Clemens længes mod, morgenen efter at han har været hos Jacobus Uz og hørt om, hvordan fædrenes og hans egne synder mod øens befolkning er grunden til hans barmhjertighed nu. Om natten drømmer Clemens om himmelskibet, som skal føre dem alle til paradiset. Fyrtårnet skinner »som et Sejl« (s. 273), da han vågner.

Clemens værner sig efterhånden til tilværelsen på øen, men om natten føler han, hvor unyttigt hans liv er; det går ham imidlertid sådan, at han (...) af det fjærne Fyrs pludselige Lysglimt (...) kaldtes til den Viden (...): at så lidt vi gav os Livet selv, så lidt har vi Ret til at bestemme dets Veje (...). Atter og atter kom det fjærne Lys ind over mig, Blink efter Blink, hele denne Nat igennem, som de utallige andre, som selve Skimtet af Gud i vort formørkede Sind, at vi ikke skal glemme og forlise, men kun lydigt styre efter hans Lys, det som tit synes slukt, men dog altid påny, just når Natten er allersortest, sender os sit Vink fra det evige Lyshav. Og jeg ser mig rejse mig, tungt og mødigt, men dog med hin Viden i mig: at jeg blev vækket til min ringe Gerning af Gud Herren selv og går at udrette hans Vilje. (S. 288–89)

Clemens' fortrøstning er det kors, Eberhard har lagt på ham; men aftenen før pastor Tang ankommer, føler han, at han ikke er i Guds hånd, men i præstens. Ansat af én præst kan han afsættes af den næste. »Langt derude glimtede vel som altid Fyrets Blink, blinkede og sluktes. Men jeg så det ikke. Jeg så kun mig selv i Mørket« (s. 360). Følgelig kræver han sig selv, som han er efter sin egen mening, og overgiver sig, da han er sat ud af præstegården, og lærergerningen er taget fra ham, til Gud, d.v.s. det, korset er blevet til for ham: døden. Han

stirrede ud i Natten, hvor Jorden nu ganske var forsvundet, hvor ene Fyret lyste, som Guds Øje op af Kaos, mod mig, der ventede her på dets Rand som det første Menneske. Ventede på min eneste Ret: at fuldbyrde hans Bestemmelse med mig, at sone mig frem til ham. (S. 372)

Dette er en handling som den, han foretog sig ved at rejse til øen. Efter at doktor Ørebro har reddet ham fra lungebetændelsen, han pådrog sig ved at ligge ude i natten, ved han, at det var et selvmordsforsøg. Clemens reflekterer således: »[Jeg havde] kastet mig helt på Gud. Jeg havde taget min Løn op forud« (s. 374).

Efter den synd mod mindet om Dorete, drikkeriet og den grove sel-skabelighed, som Grünau forledte ham til, søger Clemens ud i ørkenen, men ikke for at finde Gud gennem døden. Han græder angrende ud i »Guds eget Skød, hvis Mørke giver enhver til sig selv« (s. 406). Her forekommer fyret ham at være, dels en gnist fra oldtidens flintesmedie, dels en ny slægts prøvende lys, punkter i den sammenhæng han er kommet udenfor ved sin synd, men som han ved sin anger bevæger sig ind i.

Fyrtårnet har altså, alt efter hans øjeblikkelige stemning, følgende symbolkvaliteter hos Clemens: drift, hvor han føler sig truet af Malene; videre det guddommelige lys, »Skimtet af Gud i vort formørkede Sind« og »Guds Øje«, men her med tilknytninger til korset, offer og død, og dermed også til medfølelse, for, som Clemens et sted siger, »kun et Hav af vort eget Blod får os lært at skåne én Dråbe af Næstens« (s. 103). Ved at forsage Dorete og gøre hende til drøm har Clemens udgydt sit livsblod, og denne proces er betinget af opdragelsen til korset. Endelig står fyrets lys som et tegn for tiden i den sidst omtalte situation i ørkenen.

Under sit løb op ad fyrtårnets trapper efter flugten identificerer Clemens sig med målet for sin længsel:

Nu og da brast pludselig Lyset derudefra, Lyset, der milevidt omgav mit eget trange, stejle Mørke, ind over mig, som sølverne Klapper i en Fløjte, der spillede mig højere og højere, vildere og vildere til Vejrs, op at krones af Himmelkronen deroppe. (S. 434)

Dette og Clemens' fortolkning af Madeleines flugt, at hun i virkeligheden flygtede »for sig selv, for Mørket, op og ud i Lyset« (s. 434), hjælper til at forstå hans kulminationsoplevelse øverst i tårnet, men ikke engang Clemens selv får lov til at udlægge den, for Kidde lader fyr-mesteren standse ham, da han vil tale.

IV.

For at begribe, hvad Clemens' oplevelse går ud på, kan vi nærmere betragte den udvikling, der har ført ham frem til den. Hans udvikling på øen tager fart omkring fire knudepunkter: (1) ankomsten, (2) at pastor Tang tager eksistensmulighederne fra ham, (3) at han falder for Grünau, og (4) at han flygter. Det er også dem, der fortælleteknisk gøres mest ud af. I det første af andens dels tre kapitler omtales de fire dage i rækkefølge fra sejladsen, indtil Clemens begynder i skolen. Mens andet kapitel fortæller om hans hverdag på øen og om dens sagn og historie, er sidste kapitel optaget af de øvrige »knudepunkter«. Ved Clemens' egne oplysninger er det desuden muligt at datere dem alle (1856, 1863, 1869 og 1881), hvilket ellers fortrinsvis lader sig gøre i første del. Perioderne i sammenhæng med disse højdepunkter har påfaldende strukturelle fælles-træk; kernen i dem alle er en oplevelse i eminent forstand, der gør Clemens til en anden, end han var, da han mødte den.

Clemens kommer til øen i den tro, at den er dødens, men lærer, at den er livets. I første omgang betyder det, at han accepterer forholdene, som de er. Forudsætningen, for at han kan gøre dette, er, at de personer, der udgør en trussel mod den personlige integritet, som han har skabt ved oplevelsen med Dorete: Malene, der er »selve Ilden i Jordens Årer« (s. 246), og den homoseksuelle prins, der ejer øen, uskadeliggøres; det sker, da de lærer hans barnlighed i kønslig henseende at kende og begynder at optræde moderligt og faderligt over for ham. Men oplevelsen af kontinuiteten, at han blot er én af mange studiosi i samme situation århundrederne igennem, hjælper ham ikke mindst. At han placerer sig i en sådan række af pøgelærere, er hans sinds svar til fremmedfølelsen ved mødet med de indfødte. Ikke destomindre føler han sig lukket inde; det er en stenhimmel, der hvælver sig over ham de første dage: »den skyfyldte Himmel, dunkel, ubevægelig, en Hvælvning af Sten. Jeg krøb sammen for den som for min Skæbne« (s. 235), og i præstegården er der fængselsluft (s. 237). Men Jacobus Uz og kisten i kapellet, som Clemens sniger sig til at krybe i, forsikrer ham om, at han skal dø en gang (s. 271 og 278-79). Dødsbegæret, som bl. a. skyldes opvæksten under Eberhard, på hvis gravkors Clemens satte Novalis' »Das Leben ist um des Todes Willen« (s. 183), er blevet til dødsvished.

Imidlertid får tilpasningen ham i tidens løb til at føle sig så betrygget, at han må betragte sin sikkerhed som hovmod, da den anfægtes. Syv år er gået, og Clemens er femogtyve år gammel, så kommer pastor Tang og

tager det fra ham, han var sikker på. Om sin rekonvalescens efter lungebetændelsen siger han: »Sidst lykkedes det mig at udrydde det Hovmod, at jeg ikke vilde ligge Doktor Ørebro til Besvær« (s. 375). Angsten for at stå fuldkommen uden det, han kan hælde sit hovede til, gennemlever Clemens, hver gang der kommer en ny præst til øen; men det er kun den ene, der fortælles om; det gav ham efterhånden »det rette Sind, Menneskets Sind, der ene er Tak« (s. 361). Fra at tro sig mere end et menneske, et væsen, der skyder sin egenvilje ind i Guds og ønsker selv at bestemme sit sted, bliver Clemens altså menneske alene (s. 377). Han får sig en hytte at bo i, og vennerne skaffer ham privatundervisning til erstatning for skolen. Han føler sig hjemme blandt de nære ting og gør hver dag det stykke arbejde, som kræves af ham. Men ensom bliver han også (s. 377), og for det ensomme menneske er drømmen en nødvendighed: »Jeg sansede atter Duften af den blå Blomst og forstod, at først dér, hvor den er gået ud, har Ulykken nået Mennesket« (s. 374). Hos Clemens er der ikke længere tale om den drøm, der dræber, faderens romantiske længsel, som var en mulighed for ham; det vises ved den kontrast til ham, som Agnete og Steffen Vendelin er; de kæntrer begge på virkeligheden. På den anden side ses det af modstillingen Clemens over for tolder Vendelin, at drømmen er nødvendig. Vendelin berøver sin familie alle midler for at kunne bygge sit »Slot« en gang og gør derved sine børn til livsuducelige drømmere, fordi moderen må mætte dem med sin fantasi. Han vil det selv og går til grunde (s. 317 og 318).

Menneskelighedens modsætning, det dyriske i mennesket, kommer op i Clemens (s. 397 og 398), bl. a. fordi vennen Jacobus Uz er borte fra øen, da han udsættes for Grünaus fristelse. Men en dag vågner han op af sin rus på kroen ved synet af Dorete i den forklarede skikkelse, hun har antaget for ham, og at han angrer sin synd i ørkenen, netop på det sted, hvor festen, som endte på kroen, holdtes, fornyer hans væsen. Clemens konstaterer, at han »mistede intet, men vandt Ydmyghedens Visdom« (s. 398).

For de to foregående udviklingsfaser, ankomsten til øen og episoden med pastor Tang, kan der findes symbolske overbegreber, korset og »den blå Blomst«; her ved Clemens' fald for Grünau er det vanskeligere; en forklaring skal snart forsøges.

Ydmygheden er at give afkald; det fører til misundelse mod dem, der har, bl. a. Adam, der har Dorete og nu er biskop. Derfor flygter Clemens fra øen for at vinde det, han mener tabt. Men af den store verden, der

rummer det, han krævede, skræmmes han tilbage til øen igen, d.v.s. til *drømmen* om Dorete. Misundelsen, der er manglende viden om mulighed og evner, afløses af indsigt og glæde. Begyndelsen til Clemens' beskrivelse af dette er hans vision af verdensfødslen, mens båden sejler ind mod øen:

Og blodrød svulmede Månen op af Mørket, som et Hjærte, som Guds, cor cordium. Og som vor Båd ilede ned mod det, så vi Vandene fødes af det, Himmel og Hav vælde af dets Glød. Vi stævnede som i Verdensfødsdens Blod. Og alt som det skikkede de mumlende Bølger ned mod os, ind at højne Jorden, Boligen for Planter og Dyr og Mennesker, så vi det efter fuldendt Gærning, befriet og kølnet, stige højere og højere på Himlen, forladende al sin Skabning og os, ene sendende os sit fjærne og kolde Lys. (S. 433)

Dette er ikke blot skabelseshistorien for Clemens, sådan som den også viser sig i hans gudsbegreb, hvis kim ligger tilbage i barndommen, om den fjerne Gud, som det ikke nytter at bede til: han »ser over Jorden og dens Love og lader hver sin Skabning fuldbringe dem efter sin egen« (s. 391). Det er også Clemens' personlige skabelseshistorie, det kosmiske billede af Dorete, der fødte ham til hans skæbne. Månen er den sublimerede eros. Hende, som han påstår mætter ham så godt som ægteskabet andre (s. 213), ser han for sig i skæret af blå kerter (s. 388), til hendes bryst søgte i sin tid hans blik »som til sit Fædreland, sit længe søgte Hjem« (s. 171), og, siger han, »hendes Øjne gled mod mig med Himlens Højhed og Ro« (s. 171), hvilket angiver forbindelsen bagud til barndommens paradisforestillinger. Siden deres drømmebryllup har Dorete haft hjemme i det paradis, hvor de hører sammen, d.v.s. det, der er Clemens' personlige; sagen mellem ham og Dorete eksisterer kun inden i ham selv. For denne periode står Doreteskikkelsen som overbegreb, mens korset og »den blå Blomst« havde denne rolle i henholdsvis første og anden.

Det viser sig, at hver af de fire faser gennem sit overbegreb korresponderer med et af de fire »Riger«, Clemens oplevede i sin studentersommer efter Eberhards død. Korset står i religionens centrum og er hans barndoms tegn, »den blå Blomst« er det centrale i poesens rige, og Dorete midtpunktet i kærlighedens. I naturen står Afrodite inderst inde, den jordens gud, som han efter egen formening til alt held undgår nærmere bekendtskab med (s. 276); hende kan han kun se i øjnene som Doretess længsels- og drømmeskikkelse, en »Søskendesjæl«, som han kalder hende, da han beretter om deres møde (s. 172). Men hvordan skulle Kidde vise læseren korrespondensen med naturriget i Gränauepisoden

på anden måde end ved at lade fristeren hedde – Grünau, når han samtidig havde brug for ørkenen, dels til at vise, hvordan menneskene udfylder tomheden, dels ved Clemens' anger til at antyde, hvor fylden er?

I de fire udviklingsfaser er der nærmere betegnet successivt sket det, at hvad de fire »Riger« repræsenterer, er blevet placeret rigtigt i forhold til Clemens selv. De er kommet til at betyde netop så meget i forhold til hinanden, at de spiller harmonisk sammen i en tolkning, kulminationen i Clemens' historie. Religionen er ikke længere det livsfjendtlige, som den var under Eberhards indflydelse, men den viden om dødens vished, der gør livet leveligt, fordi befrielsen kommer i tidens fylde. Clemens finder glæde ved tilværelsen til sidst; det eberhardske »Das Leben ist um des Todes Willen« har bevæget sig i retning af sin modsætning. Hvad angår drømmen, så er det ikke mere den drøm, der dræber, fordi den blinder, men den nødvendige compensation for menneskelig ensomhed, eller, mere positivt udtrykt, vidnesbyrdet om at være del af en sammenhæng, selv om hvert enkelt menneske er en ø. Naturen er nu ikke det, som Clemens beruset går under i med fare for fortabelse, men det han, som i ørkenen, fornyes af. Og kærligheden i sublimeret form er dels forudsætningen for caritas, fordi sublimationsprocessen medfører lidelse, dels den længsel, der fører til viden om Gud og om mennesket selv, erkendelsen.

I hver af disse faser optræder i karakteristisk form en bestemt farve. For perioden efter ankomsten til øen er det den ildgule, livs- og driftsymbolet, i voldsomhed præget af modsætningen til korset, den forsagelse, som Clemens rejser ud med. I anden periode, efter at Clemens har været hjemløs, er det den blå, i »den blå Blomst« og den blå himmel, der hvælver sig over ham i kontrast til stenhimlen i første fase (s. 374). Som sagt optræder den grønne i tredje fase, og endelig i fjerde den blodrøde. Disse farver er det, som findes i fyrets krystalkube – »ikke én, men alle« (s. 435) – »Græsgrønt og Himmelblåt, Ildgult og Blodrødt« (s. 435 og 436). De drejer rundt, er en enhed, »al det vordende Livs Glød« (s. 436). Selverkendelsen er højdepunktet i Clemens' tilværelse, for fyrtårnsoplevelsen er syntesen af hans personlige liv. Mennesket, der stadig skaber sig selv, er et individ. Hele denne verden er det, som dør med ham (s. 421).¹²

Tolder Vendelin, som Clemens fortæller om, når, som sagt, ikke det, han er kommet til. Både hustruen og de ældste børn er døde, men det synes blot at gøre hans daglige løb langs øens grænser mod havet endnu

mere desperat, og man finder ham en aften fanget i den kulde, han selv har skabt omkring sig: de opskruede isblokke. Både derfor og fordi Kidde ikke godt kan beskrive solnedgangen som ildgul, bruger han ordet »Regnbuerøg« (s. 393). Prinsen, hvis såkaldte triumfvogn er malet i regnbuens farver, men drysset med prinsekroner (s. 323), søger glemsel, som Clemens gjorde det, da han rejste fra København, men den længsel, vognen er det symbolske udtryk for, er grotesk, netop fordi han ikke, som Clemens, tager sit fald ind i sit liv på nogen måde. Han, der har været gesandt i Europas store hovedsteder, men nu er forvist for homoseksualitet, søger tilbage til storhedstidens ydre kendetegn, den pragt, han prøver på at skabe om sig, er tom, fordi han selv er det (s. 222 og 323). Endelig ser det ud til, at Jacobus Uz i sin tid, da han løb efter Madeleine og døde som kønsvæsen over hendes lig ved foden af fyret, har oplevet noget lignende som Clemens. På grund af sin pukkel, sin last af slægtens og sin egen synd, som han siden oplevelsen ved fyret bestræber sig for at råde bod på, strider han for »Visheden om, at alt kan sones, at enhver kan oprejses, og alt endes som det begyndes: i Gud« (s. 417). Det vigtige, at han ender med at føle sin kamp tabt, skal jeg vende tilbage til.

V.

En karakterisering af Clemens som type gør det lettere at se ham i relation til bogens øvrige personer, end det for ham helt specielle. Det er ikke enhver givet at opleve det, han gjorde. Hvad årsagen er til det, giver Kidde måske en hjælp til at finde, når Clemens siger, at netop fordi han »bestandig stod på den åbne Mark«, gaves det ham »stedse at have Stjærnerne for Øje« (s. 163). Udtrykket »den åbne Mark« hentyder til Clemens' elendighed og til hans ophøjelse, til sømandens historie og den gamle Doretes slutbemærkning: »Ja, hvad vilde Verden, hvad vilde vi alle blive, om ikke der gaves Stakler som han?« (s. 448), men det er ikke utænkeligt, at det også går på det, der muliggør, at Clemens på én gang kan være stakkel og helt. Den rolle naturen, først og fremmest ørkenen, der står for ham som »Skabelsens Værksted« (s. 291), spiller i hans tilværelse er stor. Så meget betyder dette sted for ham, at han kan sige: »Om ikke Ørkenen var her, jeg véd ikke, hvorledes jeg skulde have klaret mig. Og tidt griber jeg mig i at tænke, at Paradiset kan ikke være uden *sin* Ørken« (s. 32). Her beskriver han sin situation, mens han sidder i sandet, der hvor han som Gränaus svirebroder var med til festen:

Jeg hørte Havets sagte Åndedræt og ingen anden Lyd, som havde jeg siddet Menneskenes tusinde År ud, og var jeg og min Synd blevet ene tilbage, glemte af den store Dommer, gemte at fortære hinanden. Højt oppe under den lysslukte Himmel drog en Fugleflok hen, som det sidste Tog af Sjæle, der kaldtes ind for Dommen og Glemslen. Det sidste Menneske sad jeg, her på det Stenrev, der havde båret det første. Langt ude i det Grå sprang en Funke op, som fra hans Flintesmedje. Mødtes jeg med ham, hin årle? Drejede Tiden sig hjem i sig selv? Å nej, det var jo Fyret, der sendte sit Lys ned til mig. Så levede der da altså Mennesker endnu. Eller – var det den nye Slægt, der for første Gang tændte sit prøvende Lys (...). Jeg følte Gryets Dis om panden, og mit Hjerte – hvor det for-gangne Liv på denne Ø, fra hin Stenaldermands stumme Ensomhed, gennem dens tusinde senere Beboeres, ned til min egen Kvide havde søgt sig hen, som en Fugl fra en synkende Rede – bankede nu sine sagte Slag på den fornyede Jord. Ja – Jorden var blevet ny i denne Nat og jeg med den. Min Synd var forladt. (S. 406–07)

På det symbolske plan er ørkenen den tomhed i sindet, som menneskene gruer for og dækker over, men hvor netop Clemens finder fylden. På det realistisk-psykologiske plan er naturoverensstemmelsen en betingelse for den åndelige frugtbarhed, der driver hans udvikling. I den drømmende sindstilstand, han kommer i ved at overgive sig til naturen, åbnes der for hans væsens reserver. Men det er ikke blot naturen, der har denne funktion, også i den historiske kontinuitet henter han ny styrke ved for en tid at afspænde som relativt betydningsløs del. Det så vi ved ankomsten til øen (jfr. s. 237, 238–39, 240–41, 279, 341). Clemens er en vegetativ type.¹³

Erik Lange er ligesom Clemens en drømmer. Parallellen mellem dem er klar. Deres forhold til henholdsvis faderen og Eberhard minder om hinanden, idet det til dels er dem, der har gjort sønnerne uskikket til livet. Erik er som Clemens »kommet hertil, fordi han søgte sin Grav« (s. 14), og Erik har heller ikke helt opgivet sit krav om storhed, men han lider af tvivlesyge; sanatoriet har han det første år på øen »fuldendt til øverste Fløj – og siden pillet ned igen, Sten for Sten – – –« (s. 8). Den skuffelse, at andre nu bygger det, kommer han over i løbet af Clemens' fortælling, og han bliver i stand til at se ægteskabet, sin hustru og lægegerningen på øen som sin rette grobund. Billedligt lægges der vægt på det vegetative hos ham også; Ellen »tog ham om Hovedet med de store, faste Hænder, der duftede af den våde Muld derhenne« (s. 28); for Clemens var Dorete

»den varme Muld, hvori Blomster gror og bærer Frugt« (s. 213); men forholdet mellem Dorete og Clemens er drøm, det mellem Erik og Ellen virkelighed. Ellen, som Kidde lader forstå sin mand meget godt, kalder ham en drømmer; den tilføjelse hun kommer med, gør hun ikke af hensynsfuldhed alene, men helt i bogens ånd: »For dit Værks Skyld kalder jeg dig en Drømmer. Andre kunde ikke drømme det; men *du* kunde ikke bygge det« (s. 203).

Over for personrækken Clemens, Erik og evt. pastor Honorius og Jacobus Uz kan man nemlig stille en anden, som opfatter mindst to, Adam Colbjørnsen og pastor Tang. Begge disse Clemens' antipoder ender som biskop (s. 394-95), hvilket også viser kontrasten mellem Honorius og Tang; den sidste er en af de kirkens mænd, der har gjort det nødvendigt for Honorius at flytte til øen, så Gud ikke skulle glemmes. Adam og Tang er handlingsmennesker, lige som det antydes om sanatoriets bygmestre. Mens tilbøjeligheden til drømmeri kan slå over i momentan selvopgivelse, er Adam og Tang stærkt viljesbetonede mennesker med livsappetit, personligheder i sædvanlig forstand, der evner at nå højt i samfundet, men de mangler øjensynlig den åndelige frugtbarhed, der karakteriserer drømmeren. Egenskaber, der normalt ikke sættes højt, vurderes i bogen som positive kvaliteter. Forskellen mellem de to typer ses også i personernes ydre. Ifølge den beskrivelse, Erik giver af Clemens, hilser han »smilende God Dag«, og Erik tænker på »hans hvide Hoveds stille Holdning« og »hans sænkede Øjnes Blik« (s. 17); han har »perleblå Øjne« (s. 31). Adam derimod har en »skarp« profil, og han er desuden »jærnflettig« (s. 159). Ved mødet med Dorete er hans blik for Clemens »som et blottet Sværd« (s. 173). Hvad angår pastor Tang, bemærker Clemens, da han nærmer sig: »Jeg kendte de Skridt! Herskerens, der præger hver Plet, de træder, som sin« (s. 363). Under folks uvilje, fordi han har sat Clemens ud, har Tang »stirrende Jærnøjne i det sortsmudsede Ansigt«, og hans »grønsorte Øjne« rammer »én som et Stød af Jærn« (s. 385). For Clemens skal det ydre svare til det indre (s. 377-78); han hævder, at Tang gerne vil give sin fremtoning pondus ved et vanegreb om frakkeopslaget (s. 365 og 385). Man kan også tænke på den skæbne, hustruerne får. Agnete trædes ned som en blomst under en hæl (s. 385), og Dorete tjener Adams formål, mens han stræber til tops i samfundet; selv bliver hun ensom (s. 282).

Når Jacobus Uz til sidst følte sin kamp tabt for »at alt kan sones (. . .), at alt kan endes, som det begyndes: i Gud« (s. 417), er grunden, at Grünau

trænges ud i havet af befolkningens kulde, efter at han har dræbt Malene. De lader, som om han ikke er til. Grünau tilhører en af landets største slægter, han har »grønbrune Øjne« (s. 399); livsappetitten er hos ham slået over i forbryderiskhed, det han er forvist til øen for. Clemens evnede at spire i ensomheden, men Grünau skal have sin eksistens bekræftet af andre mennesker, og selv da Clemens fortæller ham, at han virkelig eksisterer, bliver det blot værre (s. 417). Hverken han eller prinsen har noget i sig selv at falde tilbage på.

Trods parallellen mellem Clemens og Erik Lange er den sidstes individuelle forudsætninger andre. Hans tid er en anden, »Jeg og mit, vi er jo bare det svundne«, (s. 23) siger Clemens. Men en anden væsentlig forskel er det, at Lange, da han møder Clemens, ikke er kristen. Han er naturvidenskabeligt orienteret, selv om han føler sin beskæftigelse med »Bøger, kemiske og fysiske Apparater (. . .) næsten som en Brøde i sit Liv« (s. 122). Her begriber han noget, som Clemens ikke har evner for, men mener, at dette har bragt ham bort fra hustruen. Erik Lange er anderledes indstillet på psykologisk forståelse end Clemens, der ganske vist er beskeden med at lade sine erfaringer gælde som almene: »Jeg vilde jo kun sige: således var det for *mig*« (s. 130), men som dog ser Gud som alts endelige forklaring. Mellem Lange og pastor Honorius er talen om at bede Dorete komme til øen – det sker først, efter at han er død – hvilket Erik modsætter sig: »Lad da ikke os to blande i deres Forening det jordiske Støv, Skæbnen selv befriede dem for.« Og så følger replikskiftet:

»Var det Befrielse?« spurgte Honorius næppe hørligt. Erik Lange trak på Skuldren: »Spørg *De* Deres Gud – jeg spørger kun om Faktum. Jeg tror, de bægge byder, at vi bøjer os.« Pastor Honorius greb efter hans Hånd. »Tak Erik Lange, at De lader mig høre det Bud. At bøje sig for det, er Lykken.« (S. 283)

Lange sætter her skel mellem Gud og faktum og ser Gud som en psykisk kendsgerning for den enkelte. Men han længes selv religiøst (s. 50), og da han gav Ellen, hvis længsel han langt om længe har fået øjnene op for, lov til at tage et moderløst barn hjem, skete det med udtrykket: »I Guds Navn, Ellen!« (s. 202), og han lyttede selv undrende til det.

VI.

Forudsat at tolkningen her i det hele er rigtig, skulle Kidde på en eller anden måde vise, at tilhørerne opfatter Clemens' fortælling individuelt,

at de får »Syn for *deres* Tårne« (s. 163). Straks efter at Clemens har berettet om sin oplevelse øverst i fyrtårnet, står der følgende:

[Ellen:] »vi takker *Dem* for Livet –« »– som De lærte os at forstå«, hviskede Erik (...)« [Clemens:] »Nej, Børn, tal dog ikke således! at jeg, der lige drev det til Lærer for Pøge, kunde lære jer noget, I som –« »Som hvad?« spurgte Pastor Honorius (...), »– som derude, i den store Verden og den store Viden forgættede hint ene, De så fra (...) det Tårn, Deres Tålmod, Deres Ydmyghed, Deres Taknemmelighed havde løftet Dem på: at vi er fra Gud og går til ham, og uden ham Intet og med ham Alt. Tak, Clemens Bek, Tak!« (S. 436)

Ved disse patetiske udbrud markerer forfatteren, hvad tilhørernes forståelse går ud på. Replikkerne, som skilles ud fra hinanden med tankestreger, dækker personernes behov. Ellen længes efter et virkeligt fællesskab med sin mand og efter et barn; den viden, Clemens har udvirket hos Erik, skaffer hende begge dele; konsekvent nok takker hun altså for livet simpelthen. Erik ønsker at kende faktum om sig selv og tilværelsen og at indrette sig efter det; følgelig takker han for forståelsen, Clemens har lært ham. Endelig siger pastor Honorius, »som kendte hele Biblen, men ikke det glade Budskab« (s. 287), tak for mødet med den personlige Gud.¹⁴

Når Clemens af rammens personer ikke blot vurderes højt for sine dyders skyld, men også kaldes en stakkel, er en af årsagerne, at han ikke, som Erik og Ellen, har lært et liv i kønnenes fællesskab at kende; kvinden har kun været drøm for ham. Derved har han imidlertid undgået det, han selv, da han taler om doktor Ørebro og hans skæbne, kalder »anden Akt af Tragedien mellem Ånd og Kød« (s. 382). Ørebro er drømmer og stjernefigurer, i bogstavelig forstand. Hans hustru er endt på et sindssygehospital som »en altædende Bug«, og hans datter myrdes på et bordel, hvor hun har været blandt de faste gæster. Ved meddelelsen om datterens endeligt falder Ørebro død om. Clemens tænker sig, »at aldrig havde hans Hustru og Datter lukket sig ude fra ham og Ånden, om han ikke havde søgt ene *dens* Frelse i Vagttårnet her på Tugtens Ø, og glemt Kødets Bolstre« (s. 383). At undgå denne tragedie har kun været muligt for Clemens ved cølibatet, han har levet i; den kvindeløse tilværelse er en nødvendighed for hans lykke, hvis de forudsætninger accepteres, som Kidde har skabt sin hovedperson med.

Øens isolation har forårsaget dens »Begær efter Sol«, det Clemens kalder dens synd (s. 297). Men den nye tid, han sent i bogen fortæller om (s. 420), gennembryder isolationen med oftere og hurtigere skibsfor-

bindelser, med telefon og telegraf, badehotel og sommergæster. En af sine opgaver har Clemens fundet i, at »lære denne Ø at leve med Fastlandet og Fastlandet med denne Ø, uden at de opæder og myrder hinanden af Had« (s. 415), som Jacobus Uz udtrykker det. Men så er der tilsyneladende noget paradoksalt i, at han kan sige således:

Tiden er ved at vende sig, Livet vil nå os! Jeg er den sidste af de Gamle, den sidste, der kan tale om Øen, den allersidste Røst, der kan vidne om Mennesket i Ensomheden, den gamle Adam!

og lidt senere:

Jeg har kendt Guds egne, ældgamle Kår for Menneskene! Jeg bryder mig ikke om de nye, menneskeskabe. (S. 420–21)

Clemens indser imidlertid, hvad fællesskabet betyder for menneskene, men har samtidig forståelsen af, at med den nye tid forsvinder hans eget livsgrundlag, naturen. Han dør i rette tid.

Blandt de fantastiske personer, der spejles i Clemens sind, er enken Abel, som døden har glemt. Han søger efter hendes oprindelse, men finder hende ikke en gang i øens tidligste kirkebøger; hun var gammel, da de ældste på øen var børn. Selv har hun søgt døden dér, hvor den ikke findes, på havet og i ørkenen. Men en nytårmorgen ser folk hende hængende i rebet til kirkeklokken. Hendes liv er løbet ud med det gamle år; hun hang »som et Lod, for at hindre det nye Års Indringning« (s. 343). Øverst på sit tårn satte Clemens sig helt i besiddelse af den skæbne, Dorete fødte ham til, og, siger han, »at eje sig selv (. . .), det var jo at eje Tiden« (s. 281). Han har anbragt sig i centrum af »Hjulet, som var Tidens Hjærte« (s. 14), og som Lange, foruroliget over dets fart, først troede, at han var kommet udenfor ved at rejse til øen. Med Clemens' oplevelse øverst på fyrtårnet er drømmens løfte om hans og Doretas forening som sjæl med sjæl gået i opfyldelse. Var månen symbolet på Dorete, så identificeredes Clemens med lyset fra fyrtårnet; farvesymbolikken viste, at han erfarede sin egen konfliktløse psyke. Nu flyder månestrålerne og fyrets lys sammen. Han fortæller, at »højt over vore Hoveder steg Evighedens Visere, det brændende Hjærtes Stråler, lutrede til Æter og Lys« (s. 436). Dette billede er fremkommet på følgende måde: da Clemens på skibet glider ind mod øen, ser han strålerne fra fyret: »Lysvingerne skred gennem dens [himlens] Dæmren som Tidens Visere, usynlige, men ustandselige. Evigheden havde taget sin Begyndelse« (s. 434). Her nærmer Clemens sig tidsmåleren. På næste trin er de to forestillinger, om fyret som et ur, og at øjeblikket er langt, smeltet sammen i udtrykket »de evige Visere« (s. 434). Og da

Clemens står på toppen af fyret, hedder det ligefrem: »vi stod under Evighedens kresende Visere« (s. 435). Billedets anden bestanddel, »det brændende Hjertes Stråler, lutrede til Æter og Lys«, er hentet fra visionen af verdensfødslen (s. 433), der, som vi så, også er det kosmiske billede af det, der skete, da han forsagede Dorete. Her er han blevet forenet med hendes sjæl, hvilket vises, ved at de to dele samles i det ene billede. Hun stod for ham som »selve min Tids legemliggjorte Sjæl« (s. 213). Altså må han også dø, når hans tid er forbi! Mødet med Dorete var *felix culpa* for Clemens.

Oplevelsen på fyrtårnet er ganske vist skildret som en *unio mystica*, og Clemens regner sig selv for kristen, selv om han besvarer Langes spørgsmål forsigtigt: »Jeg véd kun, jeg blandt alle Helte bedst har forstået Jesus Kristus (...) og har længtes mod ham hver Stund i mit Liv« (s. 21-22), men Kidde kan ikke betegnes som mystiker; i så fald havde han formentlig ikke kunnet skrive en bog som »Helten«, hvor forfatteren hele tiden står over for sin hovedperson, og hvor alt finder sin forklaring indenfor dens eget rum. Gud er til stadighed blot en psykisk realitet. Skønt bogen vurderer de kristne dyder højt, er Clemensskikkelsen intet ideal. Er han ganske vist selv en asket i livsførelse, præker dog hverken han eller bogen nogen afdøen fra verden. Moralen ligger ikke i et resignationsevangelium, men snarere i et »kend dig selv«. »Helten« klarlægger ikke Guds love, men psykologiske.

NOTER

(1) Afhandlingen bygger på en opgave til Hanne Marie Svendsens »Øvelser over tre romaner efter 1870« ved Københavns universitet, forårsemestret 1965. Jeg takker fru Svendsen og holdet for impulser. Desværre er det praktisk umuligt at anføre dem. Sidehenvisninger gælder 1. udg. 1912. Til orientering i det seneste og største oplag (Gyldendals Bibliotek 27 (1963) v. Jørgen Bonde Jensen skal oplyses, at dettes sidetal indtil 100 er en smule større, derefter nogle få procent mindre end 1. udgaves parallelle steder, eksempelvis: 1912/1963 3/9 5/54 100/100 150/147 197/191 250/241 300/288 350/334 400/381 448/426. – (2) 1.9.1912. Optr. H. K. Artikler og Breve, v. J. M. Jensen, 1928, s. 21. – (3) Optr. Kultur og Barbari, 1955, s. 45-47; jfr. bl. a. Geismar i Højskolebladet, 1917, s. 1241 ff.; Hesselaa i Den nye Litteratur, 1928, s. 239; Bukdahl: Det moderne Danmark, 1931, s. 235; Andresen: Litterære Perspektiver, 1949, s. 153. – (4) Ugens Tilskuere, 1914, bd. 5, s. 104; Omkring Kulturkrisen, 1929, s. 59. – (5) Litteraturen i Danmark, 1954, s. 112. – (6) Digtere og Dæmoner (i det flg. D&D), 1959¹, s. 75, 68. – (7) D&D, s. 44, 73. – (8) Udat. brev, cit. Niels Jeppesen: H.K., 1934, s. 106-07; D&D, s. 73. – (9) Georg Christensen

nævner i anm. i Hovedstaden 4.12.1912, at fyrtårnet ses gennem hele fortællingen og citerer det anførte, men uden tolkningsforsøg. – (10) Jfr. D&D, s. 69. Bogen lægger dog mere vægt på, at faderen har svigtet sin forsørgelsespligt. – (11) Der bør skelnes mellem Clemens' tanker som gammel og hans forsøg på at sætte tilhørerne ind i de tidligere situationer. D&D, s. 71 sammenblandes dette (jfr. »Helten«, s. 183 og 103). Clemens ender med delvis at vurdere livet positivt. – (12) Jfr. Jacob Böhme: *Aurora oder die Morgenröte im Aufgang*, Stuttgart, 1835, s. 143: »Wenn der Blitz im *Centro* aufgehet, so steht die göttliche Geburt in voller Wirkung: in Gott ist es immer und ewig also, aber in uns armen Fleisches-Kindern nicht. In diesem Leben währet die triumphierende göttliche Geburt in uns Menschen nur so lange, als der Blitz währet; darum ist unsere Erkenntnis stückweise.« Og s. 292: »Wenn nun dieses geschieht [at du bryder gennem himlen og griber Gud ved hans hellige hjerte], so bist du wie der ganze Gott ist, der da selber Himmel, Erde, Sterne und Himmel ist; und hast auch ein solches Regiment in dir, und bist auch eine solche Person, wie der ganze Gott in dem *Loco* dieser Welt ist.« Jfr. videre »Helten«, s. 107, 212, 344, 424. – (13) Jfr. Feilberg: *Saml. Skr.*, 1949, I, s. 15, 49, 69–70. Kidde benytter måske Feilbergs antipersonlighedsideal. »Aage og Else. Døden«, 1902, s. 163 nævnes »Om størst Udbytte af Sjælsevner«. – (14) D&D, s. 74 antydes en fortsættelse af konflikten fra de foregående romaner hos Lange; forstår han Clemens ret, besinder han sig imidlertid på sig selv. – Det *kan* kun være et fremmed barn, de tager til sig, når der på en gang skal henvises til Clemens, og Ellens behov skal opfyldes.